

De pijn van het verleden. Gesprek met Carl Niehaus (1959), voormalig ambassadeur van Zuid-Afrika in Nederland

door Colet van der Ven

Zijn strijd tegen apartheid kwam hem te staan op vijftien jaar gevangenisstraf wegens hoogverraad. Door de politieke ontwikkelingen in Zuid-Afrika werd hij na zeven jaar vervroegd vrijgelaten. Hij was een van de weinige blanke leden van het nieuwe Zuid-Afrikaanse parlement en vier jaar lang de woordvoerder van Nelson Mandela. Enkele jaren geleden verscheen zijn autobiografie, *Vechten voor hoop*, waarin hij verslag doet van zijn persoonlijke zoektocht naar gerechtigheid in een zwart-witte wereld.

'Mensen vragen me wel eens of ik een soort Damascuservaring heb gehad. Nee. Ik was niet van de ene dag op de andere tegen apartheid. Het is een lang proces geweest waarin ik steeds opnieuw geconfronteerd werd met mijn eigen racisme en meerderwaardigheidscomplex. Zoals de eerste keer dat ik deelnam aan een gesprek met zwarte studenten over kunst. Ik kwam erachter dat zij er veel meer van begrepen dan ik. Dat veroorzaakte een grote identiteitscrisis. Of het feit dat ik het zwarte meisje dat bij ons thuis werkte, aantrekkelijk vond. Dat mocht niet, kon niet, was verkeerd. Apartheid ontmenselijkt je. Het maakt van jou een minderwaardig mens omdat je andere mensen als minderwaardig beschouwt. Maar als die wortel in je geplant is, duurt het lang voor je hem hebt uitgeroeid.'

Beschermde gemeenschap

Carl Niehaus wordt geboren op een schroeiend hete eerste kerstdag in het Zuid-Afrikaanse plaatsje Zeerust. Een gesloten, beschermde gemeenschap waarin huis, school en kerk naadloos op elkaar aansluiten en apartheid een vanzelfsprekende, door God gewilde zaak is. 'Ons' en 'hulle', de Afrikaners in Zeerust hadden nooit anders geleerd, geloofd en geleefd. Of, om met Niehaus' moeder te spreken: 'We verwerpen of verachten hen - de zwarten - niet, maar wel verschillen we van elkaar. De Heer heeft ons niet allemaal hetzelfde geschapen.'

In deze gemeenschap groeit Carl Niehaus op. 'Ik was een ernstige, godsdienstige jongen. Dacht veel na over de zin van het leven, mijn leven. Mijn moeder was een strenge vrouw van regels, mijn vader een zachte man van weinig woorden. Door hen leerde ik verschillende kanten van God kennen. De God van mijn moeder was een wetgever en kastijder, die van mijn vader een God van stilte, liefde, ruimte maken voor anderen. Soms zaten die twee elkaar in de weg, botsten ze. Nu zijn die verschillende karaktertrekken van God meer met elkaar verweven. De meest prominente kant van God is zijn liefde, maar hij staat ook ongenaakbaar tegenover ongerechtigheid. Als je dat woedende, ongenaakbare deel van God weglaat, wordt hij zoet en stroperig.'

Op zijn zestiende komt Carl Niehaus voor het eerst in contact met de wereld van 'hulle', de zwarten. Onder leiding van een zendingswerker brengt een groepje jongeren regelmatig een bezoek aan Soweto om als 'Gods lelieblanke bevoorrechte kinderen te getuigen van Gods onbegrijpelijke grote genade'.

'Ik kwam in het Dube-hostel en mensen die mijn ouders hadden kunnen zijn, behandelden me alsof ik hun meerdere was. Ze gaven mij de enige stoel in het vertrek, het enige kopje, terwijl ik - een opnameapparaat op mijn knieën - een preek afspeelde in het Zulu. Ik weet niet wat ze dachten, maar ze luisterden, hoewel ze het volste recht hadden om mij, dat arrogante kind dat zich zo superieur gedroeg, uit hun huis te gooien. Dat hebben ze niet gedaan. Daardoor kreeg ik de gelegenheid om met mijn blanke ogen te kijken tot ik kon zien. Ik begon me af te vragen waarom mensen in zulke andere, armoediger omstandigheden leefden dan ik. Wat onderscheidde mij van hen? Mijn ouders zijn aardige, gastvrije, bezorgde Afrikaners, in staat hun laatste brood te delen, maar alleen met een wit mens, niet met een zwarte. In Soweto begreep ik voor het eerst dat "geven om een ander" betekent "geven om iedere ander". Niet alleen de mensen van je eigen kleine groepje. Daar, in het Dube-hostel, lichtte voor mij het ware evangelie.'

Eenzame daad

Een jaar later. Na het bloedbad in Soweto in 1976 krijgen Niehaus en zijn klasgenoten geweren uitgereikt om de school te bewaken tegen 'oprukkende zwarte scholieren'. Vragen naar recht en gerechtigheid malen door zijn hoofd, de beelden van de vermoeide, bloeddorlopen ogen en gebogen hoofden van de bewoners in het Dube-hostel staan op zijn netvlies.gegrift. Hebben zij niet het recht tegen hun situatie

in opstand te komen? Neergeknield voor de wc-pot in het schoolgebouw bidt hij tot God hem te helpen de goede keuze te maken. Hij besluit niet mee te doen aan de bewaking van de school, wetend dat het hem op beschimpingen van medescholieren zal komen te staan. Het is zijn eerste eenzaam makende daad van verzet tegen apartheid. 'Nog nooit had ik me zo verloren gevoeld en tegelijkertijd zo dicht bij God.'

Na de middelbare school gaat Niehaus theologie studeren aan de conservatieve Rand Afrikaner Universiteit. Hij ontmoet er Jansie en weet na de eerste kennismaking: 'Dit is de vrouw met wie ik ga trouwen.' Twee dagen later krijgen ze een relatie. Met een groepje vrienden verdiept Niehaus zich in Afrikaanse schrijvers als Breyten Breytenbach, Etienne Leroux en André Brink. Zijn bewustzijn van de onmenselijkheid van apartheid groeit en is een bron van spanning en conflicten met zijn ouders, die niet begrijpen waar hun zoon zich mee bezighoudt. In zijn tweede jaar stelt Niehaus een manifest op waarin hij vraagt zwarte studenten toe te laten tot de universiteit. Onbegrip en afwijzing worden zijn deel. Medestudenten verbranden zijn collegedictaten en zetten twee dagen later de brandspuit op zijn kamer. Het weerhoudt hem niet van verdere acties. Op een nacht plakken Jansie en hij in de universiteitsgangen posters op met de eis om gelijke onderwijskansen voor zwarten en vrijlating van Nelson Mandela. Het komt hem op schorsing van de universiteit te staan. In die tijd maakt hij de overstap van de witte Nederduits Gereformeerde kerk naar de zwarte Nederduits Gereformeerde kerk in Afrika. Een keuze voor een andere God of voor andere mensen? 'Beide. De God van de apartheidstheologie is een valse God, zoals apartheidstheologie ketterij is. Ik koos voor de God die werkelijk in de bijbel staat. Ik wilde me niet identificeren met de onderdrukkende minderheid maar met de onderdrukte meerderheid. Met de "kaffers" in Zuid-Afrika. Het bewustzijn dat apartheid verkeerd was, vroeg om een openlijke stellingname.

Een vergelijkbaar proces deed zich voor in 1980 toen ik besloot me aan te sluiten bij het ANC. Ik wilde niet langer voor mezelf in mijn eigen binnenkamer zeggen "apartheid is verkeerd", maar er daadwerkelijk consequenties aan verbinden. Het langst heb ik geworsteld met de vraag of ik me in mocht laten met de gewapende strijd. Ik heb gewikt en gewogen, maar ingezien dat geweld als laatste uitweg gerechtvaardigd is, wanneer vreedzame pogingen om een eind te maken aan een onrechtvaardige situatie hebben gefaald. Bonhoeffer is daarin voor mij een inspirerend voorbeeld geweest. Hij stelt dat geweld altijd slecht is, maar de ene vorm van geweld minder slecht dan de andere. Wanneer je blijft volhouden dat je tegenover een gewelddadig systeem geen geweld wilt gebruiken, maak je jezelf onderdeel van het systeem. Dat is een goedkope uitkomst, maar geen morele keuze.'

Gevangenisstraf

In 1982 beramen Carl Niehaus, Jansie en Robert Whitecross - huisgenoot, vriend en sympathisant - een aanslag op een gasfabriek. Whitecross blijkt een infiltrant van de veiligheidspolitie. Carl en Jansie worden door hem verraden en tot respectievelijk vijftien en vier jaar gevangenisstraf veroordeeld.

'De eerste weken van eenzame opsluiting probeerde ik helder te krijgen wat het betekende: vijfduizend dagen en nachten in een cel van drie bij vier meter, zonder Jansie, zonder vrienden. Om vrij te komen op mijn achtendertigste. Het is me niet gelukt daar ooit helemaal grip op te krijgen. Iedere dag begin je maar weer die vierentwintig uur door te leven. Je kunt vijftien jaar niet verwerken in je kop.'

Vanuit de gevangenis dienen Niehaus en Jansie een verzoek in om te trouwen, omdat dat hen in de gelegenheid zou stellen elkaar te ontmoeten. Het verzoek wordt keer op keer gedwarsboord, maar uiteindelijk krijgen ze toestemming en in 1986 treden ze in de Centrale Vrouwengevangenis in het huwelijk. Ze hebben elkaar dan tweeënehalf jaar niet gezien. 'Dat heb ik ontzettend moeilijk gevonden. Een gevangene heeft recht op kleding, voedsel, gezondheidszorg, maar niet op liefde.'

Heeft u momenten gekend tijdens uw gevangenisperiode dat u het op wilde geven?

'Toen ze me een bandje lieten horen waarop Jansie huilend het Afrikaanse volkslied zong. Ik werd gek van wanhoop. Wist niet wat ze met haar deden. En toen Botha ons voorwaardelijke invrijheidstelling aanbood als wij ons bereid zouden verklaren af te zien van deelname aan gewapend verzet. Ik beschouwde het als een poging om verdeeldheid te zaaien en ons te vernietigen, en wees het aanbod af, maar een bewaker vertelde me dat Jansie op het aanbod was ingegaan. Mijn wereld stortte in. Als dat waar was, zou de sterkste steunpilaar uit mijn leven wegvallen. Dat waren situaties waarin ik van pure wanhoop niet meer helder kon denken. Op het suïcidale af was.'

Hoe kijkt u daar nu op terug?

'Momenten dat je zo kwetsbaar bent dat je bang bent te breken, zijn moeilijk om aan terug te denken. Ze confronteren je met je eigen zwakte. Ik heb lange gesprekken gevoerd met Beyers Naudé over de vraag of ik daarover moest schrijven, maar hij zei: "Je hebt de verplichting om dat te doen. Te zeggen dat je verschillende keren op het punt hebt gestaan om het op te geven, maar dat je er doorheen gekomen bent." Maar het was moeilijk. En riskant. Het zou tegen me gebruikt kunnen worden. Toen mijn boek uitkwam, zat ik midden in een politieke strijd in Zuid-Afrika. Ik was woordvoerder van het ANC, een publieke functie. Andere politici hadden alles wat ik had opgeschreven, tegen me kunnen gebruiken. Een rechtse krant heeft het geprobeerd, maar het heeft niet gewerkt. Tegelijkertijd denk ik ook met dankbaarheid aan die momenten terug. Dat ik niet definitief de moed heb opgegeven. Waarom niet is een moeilijke vraag. Een geloofsvraag. Ik wil het niet afdoen als een ingreep van God. Misschien is het gewoon ook mijn koppigheid, dat ik op een punt waarop alles tegenzit, vastloopt, weiger op te geven. Maar ik heb aan die momenten wel het besef van feilbaarheid te danken. En van een kracht in mijn leven die verder reikt dan wat ik zelf kan. Een kracht die naar me toekomt wanneer ik het 't minste verwacht. Daarbij voel ik me verplicht ten opzichte van de mensen die zoveel meer hebben geleden dan ik en het soms niet overleefd hebben. Zoals Vincent, een jong zwart ANC-lid. Hij zat samen met mij in een ondergrondse cel in Alexandra, een *township* van Johannesburg. Hij vertrok naar Angola voor een militaire opleiding. Toen hij drie jaar later terugkwam om zijn ouders op te zoeken, is hij verraden en door de politie voor zijn ouderlijk huis doodgeschoten. Negentien jaar oud. Dat bericht bereikte mij in de gevangenis. Dan kun je niet meer zeggen: ik kies vrijwillig voor de dood.'

Bereidheid tot verzoening

Hebben de gevangenisjaren u verbitterd gemaakt?

'Het zou te goedkoop zijn om te zeggen dat ik niet verbitterd ben. Het moeilijkste vond ik dat de veiligheidspolitie na Jansie's vrijlating regelmatig 's nachts naar haar huis ging, de deur intrapte, haar intimideerde en vernederde. Ik kan daar nu nog boos over worden. Tegelijkertijd weet ik dat het geen zin heeft. We moeten door. We moeten verder met de mensen tegen wie we in opstand zijn gekomen. Als we dat niet doen, geven we de idealen op waarvoor we hebben gevochten. Het beste voorbeeld daarvan is Mandela zelf. Ik weet dat hij de pijn van het verleden met zich meedraagt, maar zijn bereidheid tot verzoening stijgt daar bovenuit. Hij is het levende voorbeeld hoe je kunt samenwerken met mensen die je schade berokkend hebben. De mens Mandela vind ik nog groter dan de mythe. Ik heb veel van hem geleerd. Toen ik in het parlement kwam, werd ik voorzitter van de Commissie van Toezicht op de Gevangenen. De man met wie ik samenwerkte, was de man die tijdens mijn detentie hoofd was van mijn afdeling en ons verzoek om te trouwen had gedwarsboomd. Dat kostte me moeite, maar het moest, er was werk te doen.'

Bent u harder geworden?

'Ik geloof het niet. Eerder milder. Vroeger oordeelde en veroordeelde ik makkelijker. Ik ben genuanceerder gaan kijken naar mensen. Meer bereid om te begrijpen hoe ze tot bepaalde ideeën en handelwijzen komen. Neem mijn ouders. Zij zijn me blijven bezoeken in de gevangenis, ondanks het feit dat ze mijn politieke stellingname niet begrepen. Dat heeft me ertoe gebracht om te zeggen: ik moet ze niet alleen veroordelen om hun racistische ideeën, ik moet ook erkennen dat het bijzondere mensen zijn die mij op een bijzondere manier liefde hebben betoond.'

Splinters van God

Is uw geloof veranderd?

'Het is minder eendimensionaal geworden, minder oppervlakkig. Via de studie theologie die ik in de gevangenis heb afgemaakt, leerde ik de bevrijdingstheologen kennen. De laatste restjes van de scheidslijn tussen geloofsleven en dagelijks leven werden gesloopt. Ook het onderscheid tussen "wij gelovigen" en "zij ongelovigen" is verdwenen. Het gaat erom hoe je je verhoudt tot andere mensen. Meer om hoe je leeft dan om wat je gelooft.'

En God?

'Ik heb mezelf in de gevangenis veel vragen gesteld over het bestaan van God. Ik zie stukjes, splinters van hem in anderen. In mensen als Beyers Naudé en Helen Joseph die me hebben geleerd wat het betekent om jezelf beschikbaar te stellen, op te offeren, maar meer nog in gewone mensen. Een vrouw in de *townships*, zonder opleiding, zonder geld, die iedere dag om vier uur opstaat, voor de kinderen zorgt,

lange afstanden loopt om te werken bij een witte familie, pas 's nachts terugkeert naar haar kleine zinken huisje en die desondanks kan lachen. Zo iemand is een afbeelding van God.'

U citeert in uw boek een uitspraak van een vriend over de gevangenisjaren. 'Voorbij gaan ze nooit helemaal, maar het gaat elke dag een stukje beter.'

'Ik kijk nu anders naar mijn leven. Het is niet meer vanzelfsprekend. Voor ik naar Nederland kwam, woonde ik in Kaapstad. Een van de mooiste steden ter wereld met een fantastisch uitzicht op de Tafelberg. Na jaren geen bomen, geen planten, alleen een stukje blauwe lucht en een bakstenen binnenplaats raakte ik steeds opnieuw overdonderd door zoveel schoonheid. En iedere keer realiseerde ik me: "Eigenlijk had ik nu nog in de gevangenis moeten zitten." Ik ervaar het leven meer als een geschenk. Ook de verhouding met mijn vrouw. Niet alleen mochten we elkaar tweeënehalf jaar niet zien terwijl zij vijftig meter verderop in de gevangenis zat, maar het eerste jaar mocht ik zelfs geen foto van haar in mijn bezit hebben. Dan is iedere dag dat je bij elkaar bent, bijzonder. Een ander, misschien minder positief aspect is dat ik het moeilijk vind om in grote gezelschappen te verkeren. Ik ben meer op mezelf teruggetrokken. Ik heb het nodig om alleen te zijn.'

Wat zou u doen als u degene die u verraden heeft, zou tegenkomen?

'Ik zou hem willen vragen wat er gebeurd is. Hoe hij zich kon voordoen als een vriend. Behoeftte aan wraak heb ik niet. Ik denk niet dat wraak iets oplost. Dat wil niet zeggen dat ik geen pijn of woede meer voel over het feit dat ik ben verraden door iemand die ik vertrouwde.'

Brandmerken

Heeft het u voorzichtiger gemaakt ten opzichte van mensen?

'Ik stel me niet meer zo snel open. Ik betrap mezelf erop dat ik bij veel mensen me afvraag: wat bedoel je nou precies? Wat wil je nu werkelijk? Ik vertrouw niemand meer spontaan. Het vraagt tijd om echt met mij bevriend te raken. Maar dat is geen tragedie van mij persoonlijk, het is de tragedie van Zuid-Afrika. Ik zie daar overal hetzelfde wantrouwen. Mensen zijn verraden door hun eigen volk, hun eigen familie. Iedereen in Zuid-Afrika lijdt in meer of mindere mate aan de gevolgen van apartheid. De nieuwe natie is geboren met brandmerken. Ik vind het hoopgevend om te zien hoe vanzelfsprekend en moeiteloos de huidige lichte studenten met elkaar omgaat. In mijn generatie, en al helemaal in de generatie boven mij, is iedereen zo rassenbewust. Ook degenen die tegen apartheid hebben gestreden. Bij ieder incident luidde de eerste vraag: is het een zwarte of een witte. De definitie op grond van kleur zit in onze koppen gebeiteld. Bij ons is integratie geen automatisch, maar een bewust proces. Pas het volgende geslacht zal daarvan bevrijd zijn.'

Hoe kijkt u aan tegen de Waarheidscommissie?

'Al vind ik dat ongerechtigheid een hogere prijs verdient dan alleen de openbare erkenning van feiten en fouten, voor het huidige Zuid-Afrika met haar delicate machtsbalans is het de beste oplossing. De amnestie die in de Waarheidscommissie zit ingebouwd, is de enige manier om verzoening in Zuid-Afrika te bewerkstelligen. Iemand die zich uitspreekt tegen de gedachte van amnestie, begrijpt de dynamiek van de Zuid-Afrikaanse politiek niet. Makkelijk is het allerm minst voor nabestaanden of slachtoffers, maar het is de enige weg naar een vreedzame toekomst.'

Heeft u de wortel van apartheid in uzelf nu uitgeroeid?

'Ik hoop en geloof het, maar in laatste instantie kunnen alleen zwarte Zuid-Afrikanen die vraag beantwoorden.'

uit: Roodkoper, 11e jaargang, aflevering 5 – november/december 2006